

## APA A MAGASBAN

„Arra ébredtem, hogy azt sziszegem: Dögöljön meg minden diktátúra.” (62.)<sup>1</sup> „Milyen ocsmány egy rendszer!” (87.) „Ez egy eléggé büdös ország.” (71.) „Ahová nyúl az ember, genny. Ettől még magától értetődően igaz, hogy »egy nemzetnél sem vagyunk alávalóbbak«”.

Egy héttel a *Javított kiadás* (szép könyv, szép papíron, jó hozzányúl- ni, még gyári könyvjelző is van benne, amit pedig különösen szeretek) megjelenése előtt újságíró barátom felhívott, hogy kis színest írna érdekes emberek kedves olvasmányairól. Az ilyesféle kéréseket azelőtt komoly megfontolás alapján mindig elhárítottam, magamról, ha csak tehettem, nem beszéltem. Egyébként is, ne én mondjam el, hogy ki vagyok – a személyesség nem az én műfajom –, ha valakit érdekel, vegye észre. A barátom kérdésére – már volt ombudsman vagyok – azért csak válaszoltam. Mondtam mindenfélét, a *Misi mókus* és *A tulajdonságok nélküli ember* hasonlóságáról. Kicsit ottlikoztam (*Buda*), megemlítettem Vas Istvánt, hogy nélkülük nem tudhatjuk a történelmünkről azt, amit mindenképpen tudnunk kell. Aztán mondtam: „Említenem kell Esterházy Péter *Harmonia celestisét*, miután elolvastam – remélem, magánéletüket ezzel nem sértem –, otthon érzem magam az Esterházy családban”... Amúgy ezt akkor nem éreztem frivolnak, mert republikánus vagyok. Ugyanabban az évben születtem, mint az író (csak ő az elején, én meg a végén), ugyanabban a városban élünk, jó és becsületes olvasója vagyok.

Annál inkább szorongok, amikor a kommunista titkosszolgálatok áldozatairól és együttműködőiről beszélek. De aki itt a magánélet védelmével komolyabban, sőt több évig hivatásszerűen foglalkozik, nem

<sup>1</sup> Esterházy Péter, *Javított kiadás*, Budapest, Magvető, 2002.

úszhatja meg a III/III-at. Nem sokszor, de hivatalból is, meg – korábban – tanulmányban, publicisztikában írtam én erről a tárgyról néhányszor (például máig meg nem bánt ilyen címmel: Az ügynök méltósága, *Népszabadság*, 1995<sup>1</sup>), ha mindig nagyon nehezen is. Nem tudok mást mondani, léhaságnak érzek minden utólagos okoskodást a kommunista titkosszolgálatokról. A személyes Istenről írni is léhaság. „Isten vajon nem áruló-e? (Auschwitz.)” (24.) Én a szerzőnél távolabb állok az Úrtól, ezért nem mernék ilyesmit kérdezni.

A tárgyi valóság messze esik a szociális valóságtól. A nyelv, még a pontosságra törekvő jog nyelve is, ugyancsak messze van mindkettőtől, leegyszerűsíti, és ezzel bonyolítja a valóságot. Csak a szemantikai bizonytalanság bizonyos. „Eddig én nyomtam le az olvasó torkán azt, amit akartam, én voltam az úr, a valóság csak cifra szolgál.” (22.) „Ez a realista próza nem fekszik nekem.” A törvény is dadog.<sup>2</sup> Bizonytalan tehát minden. Másfelől – bármit gondoljunk hermeneutikáról, az értelmezés gyarlóságáról – az emberárulás az emberárulás, ez bizonyos. És e tárgyban mindent átsző a személyesség és annak hiánya. Ha az elárult vagy más, személyében ugyancsak mélyen érintett beszél az árulásról és ítél felette, mást jelent, mint ha a kívülálló teszi. Sokszor gondoltam arra, mielőtt véleményt mondok, válaszolnom kellene arra, amire nem tudom, és már soha nem is tudhatom a választ. Mi lett volna, ha akkor nyomatékkal megkérnek engem is? Ha megvernek. A gyerekeimmel zsarolnak, a feleségemmel stb. Hogy nem tudok majd enni adni nekik. Hogy nem veszik fel őket az óvodába, bántják őket. Mindenesetre másként olvasom azok véleményét, akik becsülete nem talált tárgy, akik adtak is valamit a tisztességükért, mint az okos fiúkét, aki talán magam is vagyok. Aki nem szenved meg az igazságát – és hát rendszerint nem szenvedtük meg –, az csak nyüzsi, megélhetési moralista. (Vö. „presszióz morálbürokrata” [245.], „Falmellékiség” [28.]

Esterházy regényének tárgya nálam a személyes, a személyesség. Nem az Én. Valójában itt most nincs (nem lehet) különbségtétel az

<sup>1</sup> Lásd kötetünkben.

<sup>2</sup> A többször módosított 1994. évi XXIII. törvény az egyes fontos, valamint közbizalmi és közvélemény-formáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történelmi Hivatalról.

én és az elbeszélő én között. „Itt pacsmagolok a saját őszinteségemben, váratlanul ebből dolgozom.” (90.) Továbbá: „(Én reflexív típus vagyok, de azért mindennek van határa.)” (44.)

A persona szó álorcát, maszkot jelent. „Marcellnek mutatom a *Fuharosok* dedikációját: Esterházy Mátyásnak ismeretlenül is szeretettel: Esterházy Péter.” (46.)

Ki miért tette, amit tett?

Kié ez az arc? Ki ez az arc?

Megvédhetjük-e az arcunkat? A másokét?

Megvédhetjük-e az arcunkat (a másokét), ha elveszítettük?

Építhetünk-e magunkban új arcot, talán hasonlatosat a szeretett régihez?

„Apám most lett csak a semmi grófja. Ennek most lett (lesz) súlyos értelme.” (35.) „Egy élet mint belügyi utasítás.” (134.)

Esterházy a bizonytalanságban („de valahogy nem lehetett – nem lehet – közel kerülni a történetekhez”, 136.), a széthullottságban a „megalázott, borszagú, széjjelment férfiak”-nak (48.) is reményteli választ ad: „Még nem voltunk egészen széjjelbaszva. Vagy egészen sose lehet?” (59.) Számomra ez a regény kulcsmondata. Elbukunk és elveszünk, de – én kijelentő módot használok – nem egészen. „De akkor mi az a, majdnem azt mondanám, emberfeletti erő, amellyel mégis megőrizte a látszatot? Hogy fölnevelt, sőt, sok mindenben példát adott.” (262.)

Harminc körüli barátaim csak a vállukat vonogatják. Nekik Esterházy Mátyás vagy Martinovics Ignác édesmindegy. (Egyikük még – butaság – olyasmit is mond, hogy Esterházy különben is nemzedéki író.) Ezt nem értem, de ez a Martinovics-dolog azért reménykedéssel tölt el. Végre öregnek érezhetem magam. Túl leszünk talán ezen is, ahogy lassan mindenem, ha másként nem, hát ivadékainkban.

A személyiségi jogok irodalmában (én soha nem szerettem ezt a toposzt) a személyiséget hol hagymához, hol káposztához hasonlítják. Mondják, ha lehántunk egy réteget, előtűnik a következő. (Az ember mint káposzta.) Csakhogy a káposzta, ellentétben a személyiséggel, végül elfogy. (Igaz, végül, legvégül, a személyiség is elfogy.) Ezt a valamit (személyiséget) most jött ötlettel inkább a mágnesvashoz hasonlítanám. Na nem a keménysége miatt. Hanem, bár el lehet törni, de nem lehet róla letörni a pozitív vagy a negatív pólust. Vagy az ember mint nád-

szál? Nádszál, aki gondolkodik. És jelent: „kezd széjjelválni bennem ez a besúgó gép és a Papi.” (157.)

Hat évig voltam adatvédelmi biztos. Az új-zélandi adatvédelmi biztos hivatalának hivatalos maori neve: Te Mana Matapono Matatapu. Szó szerint ez annyit tesz, hogy: A Hivatal, Amelyik az Arcodat Védi. Én is egy ilyen hivatalt vezettem, nem tudom, milyen eredménnyel, azaz sikerült-e az arcokat megvédeni. Milyen szép és milyen értelmetlen: arcvédő hivatal. Vagy: az író, aki arcokat véd.

„Dunát lehet a jó első mondatokkal rekeszteni” – írja a szerző (17.). A könyvet sodorják az ügynöki jelentések, és velük sodródnak az első mondatok. Az a benyomásom, hogy az író majdnem minden mondata – ha például nem idéz valahonnan – úgynevezett „első mondat”. Mintha csak elkezdni lehetne, igaz, újból és újból, sokféleképp. Elkezdni is kutya nehéz újra meg újra, de lehet-e folytatni? A folytatás újrakezdés, az újrakezdés a folytatás. „Már látom, nincs titok, amit megfejthetnék.” (261.) Sokszor változik ezért az apa-helyzet: Fiú az apával, apa az apával, az egyenrangúval és a már nem egyenrangú öregfaterrel, „Na, öreg, ennyit tudtam kihandlizni neked” (25.), „aki apámra nézett, az láthatta, hogy nem mindenkit tud eltaposni a rendszer. Bohumil Hrabalt igen. Az apámat igen. – Próbálok jó társaságot szerezni neki.” (108.) A jegyzeteket készítő sem ugyanaz, egyszer mintha atyai hatalom, sőt oltalom alatt állna, máskor ő a fölényes és erős: „Tükrözz fater” (69.), aztán zsémbelő, derékfájós, a munka (apamunka) elől menekülő öregedő férfi. Másfelől kényszerűen fegyelmezettebb, a grammatikai finnyát elhagyó: „mondaton nem évődünk” (78.), légiesebb, fölfelé törő, díszeitől majdnem megfosztott; könnyűbb ez a könyv, mint a korábbiak: „Én most egyszerre vagyok magasban és mélyben, nem személyes, hanem egy új, ismeretlen, általános csődben. A világ egyszer csak annyira ismeretlennek, újnak, valóságútlennek tetszik – hogy mindezt csakis a legszemélyesebb módon lehet tudomásul venni.” (149.)

Nekem felnőtt fiaim vannak. Panaszlom és regényilem nekik a *Javított kiadást* (mennyire másmilyen ez a cím, mint a többi, unalmasabb). Viccel az Esterházy, mondja a fiam – védem a könyvet. Egy másik fiam is beszél, talán árnyalatnyi gúnnal: – Én nem tennék ilyen édesapámmal. Ettől izgatott leszek, ne hasonlítsa a hasonlíthatatlant.

Az állam gondolt egyet és kiterjesztette tulajdonjogát polgáira. Az identitás államosítása. Ezt a (könnyűbb) könyvet – a Csanádi köny-

vét – az első betűtől az utolsóig félelemmel olvastam. Ha elemezném magam, azt mondanám, talán az ősi félelem identitásom elvesztegethetősége miatt. David Flaherty, a privacy védelmének kiemelkedő személyisége nekünk, magyaroknak írt önvallomásában (*Privacy and identity*)<sup>1</sup> leírja egy álmát, melyben valamiért megváltozik a neve és egy újságban önmagáról szóló cikket olvas, melyet valaki idegen fényképe illusztrál. Csak retteg. Majd így fogalmaz: „Félünk az emlékezet elvesztésével járó olyan betegségektől – mint amilyen az Alzheimer-kór –, mert az egyet jelent az én megsemmisülésével. Általában elítéljük azt, aki valamilyen módon megváltoztatja igazi énjét, aki sosemvolt életrajzokat talál ki magának. Az identitásunk egyedül a miénk; olyan dolog, ami fölött magunk rendelkezünk, de nem játszadozásra való.” (Csanádi, szegény, nem játszadozik – vetném közbe.) „Aucklandben egyszer megfigyeltem egy társaságot – folytatja Flaherty –, amint békésen üldögéltek egy parkban. Egyszer csak meghökkenve látom, hogy az egyik férfi parókát húz elő egy szatyorból, és odahajítja egy nőnek. Bár nem tudtam, miről van szó, első benyomásom az volt, hogy a nő nem pusztán esztétikai célból tette föl egyből a parókát, hanem hogy valami gyanús van a dologban. Az identitás kényes egyensúlyú szerkezet, amibe sem magunknak, sem másoknak nem tanácsos belepiszkálni.” De mit tudnak a távoli szigeteken élők Brit-Kolumbiában, Új-Zélandon a mi elsüllyedt, elfeledett, tízegynéhány évvel ezelőtti Atlantiszunkról. Nem többet, mint mi magunk, semmit.

Ha jól emlékszem, én használtam először az információs kárptólás kifejezést. Ezen azt kellene értenünk, hogy, minden érintett szempontjainak méltányos figyelembevétele mellett, egyéni és közösségi szinten is a megismerés joga enyhítheti a diktatúra által okozott károkat a léleklében, az egzisztenciában, sőt talán enyhítheti az átélt testi szenvedés következményeit is. A megismerés joga persze individuális szinten, helyes értelmezés esetén, kéz a kézben jár a nem tudáshoz való joggal.

„Most hallom a reggeli rádióban, méltatlankodnak, hogy miért nem ismerhetjük meg a hálózati személyek B [beszervezési] és M [munka] dossziéit, hisz akik ezeket írták, lehet hogy éppen e jelentések jutalmául

<sup>1</sup> David H. Flaherty, *Privacy and Identity*, in *Az odaátra nyíló ajtó / The Door onto the Other Side*, szerk. Majtényi László, Budapest, Az Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001.

vannak mostani zsíros pozícióikban [...] Pozícióba nem került apám, élte a négygyerekes apa heroikus hétköznapjait, de abban nem lehetek biztos, hogy a jelentések nem ártottak. Ártottak. Biztos, hogy ártottak, nem tudtak nem ártani.” (97.)

A jogalkotót sokszor az erkölcsi jogoktól nagyon-nagyon távol eső, hm, érdekek mozgatják. Így volt ez bizonyosan a hazai lusztrációs törvény(ek) megfogalmazásánál is. De kutya nehéz úgy követelni tisztességes szabályozását valaminek, hogy tudom, annak a valaminek nincs becsületes (emberséges) megoldása. Csak talán ennél a mostaninál emberségesebb. „Igazuk van, akik ostorozzák a Hivatalt. Ha nehéz vagy nehézkes az iratokhoz hozzájutni, ha a kihallgatók emberi, személyi jogai szinte fontosabbak, mint a megalázott megfigyeltéké, az veszélyes a demokráciára [...] Én se jutottam volna az iratokhoz, ha nem volnék kivételezett helyzetben” – írja Esterházy (35.).

Itt és most – a helyzet is alkalmatlan – nincs kedvem ismertetni, bírálni a jelenlegi szabályokat. Páran megtettük már néhányszor. Csak néhány idetartozó szó.

Az Alkotmánybíróság első elnökének fanyar megfogalmazásában: „Az »átvilágítás« kérdéskörét – és ezzel a »múlt feldolgozásának« egyik legszomorúbb feladatát – az Alkotmánybíróság hangsúlyosan mint tisztán technikai, adatvédelmi, illetve aktanyilvánossági problémát elemezte és döntötte el.”<sup>1</sup> Ez a megközelítés – jobb híján, de ma sem tudok jobbat ajánlani – helyes. Az alkotmánybírósági döntések és a jogalkotó sajátos választása viszont, hogy – ellentétben például a német szabályozással – a pedigrés kutatót privilegizálja, utólag már kétségesnek tűnik. Az adatvédelmi biztosi ajánlások mindazonáltal a tudás közösségi jogát és az egyénekét együtt hangsúlyozzák. „A társadalmi önismeretnek is természetes részét jelenti ezen szervek működésének története [...]. A társadalomnak pedig ugyancsak joga van önnön történelmének, írott emlékezetének megőrzésére. Nem lehet többé azé a múlt, akié a jelen, azé, akié az aktuális politikai hatalom”<sup>2</sup> Az egyéni jogok elosztásánál pedig minden érintett alkotmányban biztosított méltóságának tisztele-

<sup>1</sup> Sólyom László, Az Alkotmánybíróság önértelmezése, in *Uő, Az alkotmánybírászkodás kezdetei Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 113–121, valamint a következő AB határozatok: 34./1994, 60./1994.

<sup>2</sup> 27/A/1995 sz. adatvédelmi biztosi ajánlás.

tébből kell kiindulni, de azzal, hogy az áldozat joga az árulója jogainak korlátozása árán is biztosítandó.

Ezt a törvény módosítása során így formuláztam még 1995-ben: „A szabályozásnak tekintettel kell lennie egyaránt a besúgott és az ügynök jogaira is, ám az egyaránt nem jelenthet egyenlő mértéket, a kettő konfliktusában a besúgott jogáé az elsőbbség.”<sup>1</sup> Most sem tudok sokkal többet mondani.

Kivételezett helyzetben volt-e az író? Abban volt, kétségkívül, bár – kivételezetség ide vagy oda – morális jogai az én szememben vitathatatlanok. A pozitív jog mindenesetre nem egészen készült fel erre és ezer más helyzetre sem.

(A hatályos törvény szerint a hozzátartozó jogán Esterházy Péter nem kaphatta meg édesapja jelentéseit, sőt másnak sem adhatott volna jogot a kutatásra. Mivel viszont kutatóhely támogató állásfoglalásával kutatott, ezért munkája tudományos kutatásnak minősül, regényét pedig a jog tudományos műnek tekinti. Kérdezhetné valaki, mit tesz majd legközelebb a Történelmi Hivatal, ha valaki saját anyja vagy apja ügynöki munkája iránt érdeklődik. Nem tehet mást, mint akkor is kéri majd valamelyik kutatóhely támogató állásfoglalását.)

„Azt hiszem, bárkiből lehet spicli.” (252.) Súlyos mondat. Egy volt titkosszolga – sok éve már – azt mondta nekem egyszer, hogy bár voltak sikertelen beszervezések, akit igazán meg akartak szerezni, megszerezték. Akkor azt válaszoltam, tudom, biztosan téved. „Heisenberg nevét nem kéne talán ebben a környezetben megemlítenem, de a megfigyelés láthatóan megváltoztatja a megfigyelt.” (53.) A *Harmonia caelestis*ben olvastam valahol – a pontos helyre már nem emlékszem –, hogy élt egyszer egy édesapa az Esterházy családban, aki hol részecskeként, hol pedig hullámként viselkedett.

(2002)

<sup>1</sup> Az adatvédelmi biztos beszámolója, 1995–1996, 214.